

Het Socratisch Gesprek, theorie

door Huib Schwab, 2005

Verschenen in: *Eindrapport Kenniskring Reflectie op het handelen*, juni 2005, 49-52

Het Socratisch Gesprek is een inhoudelijke methode waarmee de deelnemers vanuit een door allen gewenste filosofische vraag, werken aan het gezamenlijk construeren van een antwoord dat geheel en al ontwikkeld is binnen de groep en vanuit de ervaringswijsheid van deze groep. Elk van de deelnemers probeert vanuit een integere, open houding bij te dragen aan de opbouw van het gesprek.

Deze methode ontwikkeld door Heckman in de vorige eeuw, maakt de groep tot een onderzoekseenheid voor de duur van het gesprek. Er is dan ook sprake van een intense binding rondom het thema.

De Socratische Gespreksmethode is aangepast aan het onderwijs. Daarbij staan vorming, kennis en educatie centraal.

De begrensde tijd en ruimte zijn belangrijke factoren die de onderwijsvariant van het Socratisch Gesprek doen verschillen van haar oorspronkelijke vorm.

In het onderwijs zijn krachtige leeromgevingen gewenst die motivatie en leren op een inhoudelijke manier stimuleren en organiseren.

Ook het feit dat het Socratisch Gesprek uitgaat van de principiële mogelijkheid dat studenten en leerlingen gezamenlijk tot kenniscreatie kunnen komen, maakt deze methode ontwikkelingsgericht en innovatief.

Aan het Socratisch Gesprek zijn verschillende aspecten verbonden, deze zullen in verschillende dimensies aan bod komen. Het is goed begrijpbaar te maken waar het in een Socratisch Gesprek omgaat, maar nog beter is het, om zelf een gesprek mee te maken.

We onderscheiden de dimensies van de regels, van het groepsproces, van de morele gemeenschap, van kennis/onderwijs, de filosofische dimensie en de metafysische dimensie.

Socratische Gesprekken worden georganiseerd door particulieren, scholen en universiteiten. Meestal wordt al in een uur resultaat geboekt.

REGELS

De groep legt zich zelf een strakke discipline op om tot een productieve en constructieve gedachtewisseling te komen en teneinde een aantal standaard-fouten in discussies en groepsgesprekken te voorkomen. Het gesprek – geleid door de trainer/voorzitter – moet helder en reproduceerbaar zijn, niet gedomineerd worden door enkele verbaal begaafden, niet uitgaan van bepaalde theorieën en niet door verborgen motieven worden gestuurd. Elk van de deelnemer brengt ter plekke een filosofische vraag in die hem of haar bezig houdt. De groep bedenkt een manier om een vraag uit te kiezen. Een vraag moet door allen gedragen zijn, daarom heeft elke deelnemer in feite een vetorecht.

De discipline wordt bereikt door een technisch voorzitterschap dat dominant is met betrekking tot de procedure en volgend ten aanzien van de inhoud. De voorzitter bewaakt de regels met verve en hanteert allerlei middelen om de groep op top niveau te handhaven. De regels bestaan uit procedurele regels en inhoudelijke regels. De voorzitter bepaalt altijd wie het woord krijgt, de deelnemers kunnen het woord vragen. Elk van de deelnemers moet in staat zijn – globaal - het verloop van het gesprek weer te kunnen geven. De voorzitter vraagt regelmatig aan deelnemers om samenvattingen of reconstructies te geven van de stand van zaken of om een samenvatting te geven van de laatste bijdrage van een spreker, voordat een volgende spreker daar op ingaat.

Deelnemers vragen bij onhelderheid een samenvatting of reconstructie aan. De

deelnemers doen geen beroep op autoriteit of onderzoek of literatuur. Zij bouwen geheel voort op eigen ervaring en proberen deze zo helder als mogelijk te articuleren. Om de gemeenschappelijk onderschreven vraag vanuit ervaring te benaderen, kunnen de deelnemers een casus kiezen die door een van hen wordt voorgesteld. De casus geeft de mogelijkheid om de vraag te behandelen vanuit de concrete werkelijkheid, zodat onnodige of verduisterende abstracties achterwege kunnen blijven. Een casus moet uiteraard wel glashelder zijn voor alle deelnemers en de mogelijkheid tot inleving bieden.

De discipline wordt bewaakt door de voorzitter die in naam van de groep opereert. Elke deelnemer kan een metagesprek aanvragen, waarin (net zoals bij een time-out van een wedstrijd) alle regels worden opgeschort en elke vorm van commentaar of kritiek toegestaan is. Eventueel kan dat het handelen van de voorzitter betreffen. Tenslotte is een belangrijke regel dat er geen productiedwang heerst, wanneer we slechts een paar stappen maken dan is dat nu eenmaal het resultaat. Ook als de groep denkt en niet praat, is de groep aan het werk. Uiteindelijk is elk verantwoordelijk voor de ontwikkeling van het gesprek, een verantwoordelijkheid die blijkt uit de integriteit van de deelname van elk.

MORELE GEMEENSCHAP

Het Socratisch Gesprek is niet alleen een methode voor een groeps gesprek, maar vormt ook een microcultuur op zichzelf. Het handelen binnen het gesprek is aan een helder regelsysteem gebonden. De individuen verinnerlijken dit regelsysteem en daarmee binden ze zich ook aan elkaar. De regels vooronderstellen een aantal waarden als *wederzijds respect, empathie, oprechtheid, integriteit en intellectuele moed*. Doordat de deelnemers onder zachte dwang de regels direct in praktijk brengen, gedragen ze zich voor de duur van het gesprek als ideale dialogopartners. Wellicht denken, voelen en handelen ze even als ideale gesprekspartners. De invloed van een krachtige omgeving op de innerlijke beleving is productief en effectief.

Wanneer ik gevraagd wordt om inhoudelijk te kunnen herhalen hetgeen de laatste spreker heeft gezegd, om elk moment bewust te zijn van het verloop van het proces en steeds in staat te zijn om samenvattingen te kunnen geven, dan heeft dat een aantal uitwerkingen.

Ten eerste wordt openlijk de moraal van het Socratisch Gesprek gehandhaafd, het collectief doet een appèl op mij, en evenzeer op anderen. Een ieder is verantwoordelijk op een transparante wijze voor een goed verloop van het gesprek.

Ten tweede ga je – door het opgelegde instrumentarium - ook daadwerkelijk nadenken over hetgeen de ander nu feitelijk heeft gezegd. Het blijkt steeds weer dat we denken te weten hetgeen door een ander is gezegd, maar dit niet kunnen reproduceren. Door je volledig proberen te verplaatsen in de gedachtegang van de ander ontstaat ook een inhoudelijk gevoel van verbondenheid. De verbondenheid die ook ontstaat wanneer je met een groep mensen een onbekend en spannend natuurgebied betreedt.

Ten derde zullen de deelnemers meer overeenkomsten in hun denken ervaren dan gewoonlijk. Ze zullen als het ware aan den lijve ondervinden dat wij niet *in die mate* verschillen van de ander zoals wij gewoonlijk denken. Deze veronderstelling wordt vaak ten onrechte bevestigd door oplopende onheldere discussies. In debatten hoeven we ons ook niet open te stellen voor de gedachten van de ander, maar vraagt de situatie vaak dat we juist een schild oprichten *tegen* de gedachten van de ander. Je eigen redelijkheid steekt scherp af tegen de onredelijkheid van de ander: immers je eigen redeneringen passen in een subtiel geheel van redeneringen die je van binnen kent, van de ander zie je slechts de concluderende uitspraak. Men zegt wel: "we beoordelen onszelf op bedoeling en de ander op gedrag". De analyse in detail geeft een ieder de mogelijkheid om elkaar ook goed te volgen en vooral ook de denkstappen van de ander te nemen!

Tenslotte is er sprake van een groepsproces dat enerzijds de afstandelijkheid heeft van een openbare moraal of regelsysteem, maar anderzijds gekenmerkt wordt door intimiteit en veiligheid. Deze waarden vergezellen het geven en nemen van persoonlijke gedachten

en ervaringen. Niet alleen wisselen deelnemers elkaars gedachten en ervaringen uit, zij demonstreren ook – in zekere mate – *hoe zij denken!* Waarschijnlijk is ons persoonlijk denken een van de intiemste aspecten van ons menselijk bestaan.

Het Socratisch Gesprek moraliseert ons in bovenstaande zin, niet op een belerende en reductieve wijze maar op een stimulerende wijze die als resultaat binding heeft.

KENNIS EN ONDERWIJS

In het Socratisch Gesprek wordt kennis ontwikkeld doordat er concepten worden ontwikkeld. Volgens de slogan “kennis is macht” zou macht dus ook een rol spelen in het Socratisch Gesprek.

Concepten hebben een ontwikkelingsgeschiedenis die in de dagelijkse werking van deze begrippen, vaak niet meer zichtbaar is. Concepten oefenen macht over ons uit (bijv.: normaal, gezond, etc.), concepten impliceren vaak een rangschikking van waarden (bijv.: mannelijkheid) en concepten zijn verbonden aan kerninstituties van cultuur en wetenschap (bijv.: rechtbank en universiteit). Veel begrippen zijn ingebed in een netstructuur van machtsrelaties welke de inhoud van deze begrippen scherp definiëren en veilig stellen. Een fysicus kan niet ongestraft het begrip massa verbinden met ziel. Een behaviorist kan zich niet de vraag naar het innerlijk van de ziel permitteren. Een arts kan bijna niet los komen van het onderscheid lichaam en geest. Het woord “wetenschappelijk” is een voorbeeld van een begrip met allerlei strategische werkingen.

In bepaalde kringen en in bepaalde contexten kunnen bepaalde concepten feitelijk niet kritisch worden onderzocht.

De machtsdimensie in het Socratisch Gesprek bestaat eruit dat rigoureuze machtsrelaties rondom begrippen zoveel als mogelijk en “tijdelijk” buiten werking worden gesteld.

Wanneer een behaviorist de vraag wil stellen “Is gedrag niet afkomstig van de ziel?” dan is dat een legitieme vraag. Wanneer een leerling de vraag wil stellen “Wat is leren?”, de psycholoog de vraag wil stellen “Wat is geluk?” en de pastoor de vraag “Wat is werkelijkheid?” dan zijn dat de kernvragen die alle de basis kunnen vormen voor het gesprek. Niet het feit dat zij deskundig zijn, is daarbij een reden maar het feit dat zij een (filosofische) behoefte hebben deze filosofische vragen aan de orde te stellen.

In het Socratisch Gesprek zijn er geen deskundigen, immers dat zou betekenen dat we een beroep doen op onderzoek, literatuur, etc. van enkelen die buiten de begripsontwikkeling van het groepsproces vallen.

Er wordt een vraag gesteld die geheel opnieuw wordt gesteld en geheel opnieuw wordt beantwoord.

Voor velen is het zichtbaar maken van de concepten en de redeneringen bij deze concepten, vaak inzichtverschaffend in de werking van kennis en begrippen. Het is kortom demaskerend.

Uiteraard is het een ideaalbeeld. De machtsvrije dialoog nastreven, betekent niet dat je deze hier en nu hebt gerealiseerd. We kunnen wel willen loskomen van de tegenstelling verstand en gevoel, maar dat betekent niet dat we dat kunnen. Ook deze aspecten worden zichtbaar in het Socratisch Gesprek.

In onderwijs is verduisterende versimpeling en dogmatische reproduceerbaarheid van begrippen de andere zijde van creatief denken en ontwikkelen. Veel concepten worden in een context overgedragen waarin ze als tijdloze, gestolde, levenloze waarheden verteerd moeten worden door de eenzame leerling en student.

Wanneer de basisvragen en basismotivaties, die aan dergelijke begrippen verbonden zijn, weer aan naar boven mogen komen, dan is lust in leren weer terug in de school.

Binnen de context van de school zijn echter de begrippen zo voor-verteerd door diverse soorten lagen in de kennisorganisatie, dat de smaak er voor studenten en leerlingen moeilijk te vinden is.

Het zichtbaar maken van basis filosofische vragen geeft motivatie maar ook kennisinhoudelijke verheldering bij lang niet tegen het licht gehouden concepten.

HET FILOSOFISCH GESPREK

Het is al een aantal malen genoemd, het Socratisch Gesprek is een filosofisch gesprek. Dat betekent dat we een aantal basisingrediënten vanuit de filosofie in het Socratisch Gesprek terugvinden.

Allereerst is het woord filosofie een lustvol begrip. Begeerte naar wijsheid verraadt al dat we hier niet te maken hebben met een harteloze rationele zoektocht. In de filosofie spelen alle aspecten van kennis en wijsheid een rol. De Platoonse visie benadrukt het verlangen naar kennis als een hunkering naar schoonheid. Daarin neemt niet alleen het verstand deel, maar ook de begeerte naar onsterfelijkheid en de liefde voor waarheid. In moderne termen kunnen we vooral spreken van een enthousiaste zoektocht naar de waarheid. De motivatie om vragen weer geheel opnieuw te stellen, steunt op de overtuiging dat we er gezamenlijk uit kunnen komen. We spreken van een vooronderstelling van rationaliteit. Wanneer we de argumentatieve instrumenten van de logica goed inzetten, zullen we in dit gezamenlijke proces steeds dichterbij een bevredigend antwoord komen. Het is daarbij steeds de vraag in hoeverre logica ons voertuig of ons hulpmiddel is. Waarschijnlijk kunnen we – de *Phaedrus* van Plato indachtig – het proces van gemeenschappelijke kennisvorming nooit volledig doorgronden. Doordat we het feitelijk ook als gemeenschappelijke zoektocht uitvoeren, plukken we hoe dan ook de vruchten van dit proces. Ook als we slechts bij benadering de krachten die werkzaam zijn, kunnen identificeren. Het is natuurlijk niet de bedoeling een nieuwe mystiek in te voeren rond het gezamenlijk denken, we weten echter allemaal dat een groep een krachtige motiverende invloed kan hebben die ook goed gekanaliseerd moet worden. “Hoe meer zielen hoe meer vreugd” zou ook kunnen verwijzen naar de versterking van denkkracht.

De gestemdheid van de deelnemers van een Socratisch Gesprek zal eveneens een sterke invloed hebben op de richtingen die worden ingeslagen bij de verschillende kruispunten. Krachtige voorbeelden zijn daarbij belangrijke middelen om een zekere afstemming te realiseren. Improductief is een debat waarin beide partijen steeds anders blijven getuned, de concepten die over en weer worden uitgewisseld, blijven voor beide partijen wezenlijk verschillende kleur en betekenis houden. Het resultaat is dan ook vaak een verdere verwijdering.

Bij het Socratisch Gesprek proberen we vanuit de belangrijke filosofische vooronderstelling uit te gaan, dat een ieder een bepaalde redenering kan volgen mits dit een correcte redenering is. De verlichtingsfilosofie van met name Kant benadrukt de universaliteit van het redelijk denken. Het feit dat we gesprekken met elkaar aangaan, houdt al in dat we geloven in de bereikbaarheid van een waar eindoordeel.

In feite wordt hier een praktijk gerealiseerd die recht doet aan zowel de eis van rationaliteit, de eis van morele binding, de eis van kritische reflectie en de eis van kennisontwikkeling.